

*Кириленко Н. І.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови і літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка**<https://orcid.org/0000-0002-5982-7227>**Цибульник Н. І.,**студентка 3 курсу**факультету іноземної та слов'янської філології**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка**<https://orcid.org/0009-0000-7670-896X>*

РЕЦЕПЦІЯ СТЕРЕОТИПНИХ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ О. ПЕЧОРНОЇ, І. РОЗДОБУДЬКО ТА Т. ГОРІХА ЗЕРНЯ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу стереотипних жіночих образів у сучасній українській прозі. Досліджується процес трансформації традиційних патріархальних канонів (захисниця, жертва, фатальна жінка) та формування нових уявлень про роль жінки в суспільстві крізь призму художніх текстів. Розглядається вплив соціальних змін на деконструкцію стереотипів, взаємодія жіночої тілесності, емоційності (стереотипне тлумачення жіночої поведінки крізь призму надмірної емоційності або акценту на зовнішності) та соціальної активності в художніх текстах, відтворення нової жіночності – активної громадянської позиції, професійної реалізації та незалежності.

У статті зазначається, що, незважаючи на прагнення до емансипації, сучасна проза все ще значною мірою спирається на стереотипи привабливості, емоційності та гендерної нерівності. З'ясовуються стратегії щодо спроб сучасних авторок-жінок зруйнувати застарілі уявлення, надаючи героїням суб'єктивності або посилення гендерних стереотипів, підкреслюється, що сучасна проза балансує між відтворенням соціальних кліше та спробами формування нового розуміння жіночої ідентичності.

Основні напрямки дослідження стереотипів: дослідження ролі жінки як домогосподарки, матері («берегині»), що підкреслює її пасивну роль у суспільстві, аналіз еволюції образу жінки – від об'єкта до суб'єкта, зокрема поява «космо-жінок» (емансипованих жінок), які зосереджені на самореалізації, кар'єрі та особистій свободі, що часто запозичується із західної літератури, дослідження негативного або спотвореного образу феміністок в українській літературі, аналіз того, як література, як і реклама, формує або руйнує фіксовані гендерні ролі.

Стаття має на меті виявити, якою мірою сучасні літературні образи відповідають реальному стану жінок у суспільстві та чи сприяють вони руйнуванню гендерних стереотипів.

У статті використовуються загальноприйняті традиційні методи аналізу образів: описовий, порівняльний та аналітичний методи. У дослідженні також застосовувався психоаналітичний підхід, використовуючи досягнення рецептивної естетики та гендерного аналізу.

Ключові слова: гендерні стереотипи, жіночий образ, сучасна українська проза, феміністичний дискурс, емансипація, характер.

Постановка проблеми. Сучасна українська література (СУЛ) активно переосмислює традиційні ролі, проте в багатьох творах усе ще простежуються певні стереотипні образи. Сталлий образ жінки в літературі формувався століттями. Уперше концептуальні позиції щодо входження та існування жінок у літературно-мистецький світ були сформовані в програмній праці Сімони де Бовуар з гендерних досліджень «Друга стать», зокрема поняття «інакшості» та «автентичності» жіночої особистості. Вона стверджувала, що «багато жінок – і їх кількість зростає – зруйнували пастки нарцисизму та фальшивої спокуси, але жодна повністю та остаточно не пододала розсудливості, щоб піднятися над цим світом» [1]. На жаль, суспільство досі живе зі стереотипами, вигаданими шаблонами, які «нав'язуються» жінкам і чоловікам, а також гострим небажанням розуміти саму суть фемінізму та гендерної рівності. Стереотипи переходять із покоління в покоління, накопичуються протягом століть, а потім чинять вплив на еволюцію соціуму. Вони є своєрідною рушійною силою у формуванні та розвитку суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням стереотипів жінки в літературі займаються представники гендерної лінгвістики, яка аналізує мовлення та репрезентацію гендеру, спираючись на методи зарубіжної лінгвогендерології, літературознавства (зокрема феміністичної критики), аналізуючи мовні компоненти, соціальні ролі та психологічні якості персонажів. Науковці вивчають такі стереотипи, як «мати», «спокусниця», «іграшка» чи «залізна леді». Я.В. Бистров та С.Р. Шуляр досліджували гендерні стереотипи (зовнішність, освіта, роль у суспільстві) на матеріалі творів, зокрема роману Дж. Остін «Гордість та упередження». Розабет Кентер (теорія токенізму) виявила 4 основні образи: «мати», «спокусниця», «іграшка» (pet), «залізна леді». М.Г. Ткалич та Т.П. Зінченко запропонували схему аналізу стереотипів

маскулінності-фемінності, професійної діяльності та зовнішності.

Дослідження часто фокусуються на тому, як література відображає обмеженість професійної сфери жінок та їх другорядну роль у суспільстві. Літературознавці, феміністичні критики та гендерні дослідники аналізують перехід від образу «берегині» чи «страждалиці» до незалежної особистості. Ключові фігури та автори, що висвітлювали цю тему, включають Оксану Забужко, Віру Агеєву, Соломію Павличко, а також дослідників, що аналізують творчість письменників початку ХХ століття. Віра Агеєва аналізує гендерні стереотипи, фемінність та маскулінність в українській літературі, зокрема через призму модернізму. Оксана Забужко у своїх есеях та художніх творах (наприклад, «Польові дослідження з українського сексу») переосмислює роль жінки та розвінчує патріархальні міфи. Соломія Павличко фундаментально досліджувала феміністичні аспекти та репрезентацію жінок у літературному процесі. Ольга Манойлова та інші критики досліджують еволюцію образу від «жінки-матері» до «жінки-бурлаки» або активної героїні.

Ці дослідники фокусуються на руйнуванні стереотипів про покірність, жертвність та домінування чоловічого роду, описуючи жінку як суб'єкт, а не об'єкт літератури.

Мета дослідження полягає в аналізі трансформації стереотипних жіночих образів у сучасному українському прозовому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У художній літературі еталон жінки будь-якої національності походить безпосередньо з усної народної творчості. Із часом художня література почала «запозичувати» та переосмислювати ці уявлення. Загалом можна сказати, що образи жінок у художній літературі досить багатогранні, складні, не вимірюються суто домінуючим змістом стереотипу, що сформувався до того чи іншого образу. Запропонований огляд включає вибрані образи героїнь як такі, що увійшли в культурний дискурс і стали знаковими, або ті, що відображають типові тенденції пошуку жінкою свого місця в суспільстві.

Гендерні стереотипи не лише інформують про типові риси різних соціальних груп та дають їм оцінку, але й виконують значущі соціальні функції: вони підтримують соціальні інститути, забезпечують соціально прийнятну поведінку індивідів, тим самим виступаючи формою соціального контролю, та сприяють інтеграції соціальних груп (а в деяких випадках і суспільства в цілому).

Межа ХХ–ХХІ століть, попри всю відмінність політичних, культурних, технологічних контекстів від попереднього *findesiècle*, знову актуалізує проблеми меж чоловічого й жіночого. Для всіх гендерних концепцій спільною є ідея статевої рівності, що полягає у визнанні цінностей у суспільному житті та процесі культуротворення. Гендерна ментальність у найзагальнішому розумінні визначається трьома провідними факторами – тілесністю як фізіологічною даністю; соціальними нормами «чоловічої» і «жіночої» поведінки, що існують у конкретному суспільстві; вірцевими культурними установками, які охоплюють сфери міфології, художньої творчості, масової культури і продукують ідеальні образи фемінності й маскулінності» [2].

Більшість сучасних українських письменниць (зокрема Олена Печорна, Ірен Роздобудько, Тамара Горіха Зерня та нове покоління прозаїків) активно руйнують ці шаблони, створюючи складні, амбівалентні образи, де жінка є головним суб'єктом власної історії. У творчості Олени Печорної (зокрема у романі «Грішниця») жіночі образи часто будуються на поєднанні традиційних соціокультурних стереотипів та спроб їхнього психологічного переосмислення. Письменниця часто використовує ці кліше, щоб показати шлях героїні від «об'єкта жадання» до суб'єкта власної долі, навіть у найважчих обставинах.

У романі «Грішниця» О. Печорної яскраво описано образ жінки, чия ідентичність визначається лише через травму (наси́льство, зраду), без подальшої суб'єктності чи розвитку поза межами цієї травми, яка стала жертвою складних життєвих обставин і нищості сучасного суспільства [3]. Головна героїня Лариса зображена як фатально вродлива жінка («очі-магніти», «спокусливі вуста»), чия зовнішність стає причиною її трагедій, привертуючи насильство та експлуатацію з боку чоловіків, – і в цьому виражений стереотип *краса як прокляття*. Зустрічаємо і стереотип *жертви та страдниця*, бо жіночі долі у О. Печорної часто пов'язані з патріархальними травмами: життя в родині алкоголіків, сексуальне насильство, знецінення особистості та нещаслива доля, що нагадує класичні образи «покриток» у літературі.

Першою сходиною формування світогляду героїні була родина. Мати Лариси не була берегинєю роду, бо зловживала алкоголем, не соромилась вести аморальний спосіб життя. «Я пам'ятаю її брудною, у чомусь старому та засмальцьованому. Ще вона завжди була напідпитку з черговим синцем на обличчі, який малював їй або твердий кулак чоловіка, або ріг будинку, що невдало ставав на дорозі перед п'яною жінкою» [4, с. 17], – пояснює героїня. Сім'я та дім не стали для дівчинки міцною фортецею.

Твір є добре виписаною історією становлення жіночої особистості, пошуку нею духовних стрижнів у складних життєвих ситуаціях. Переживши інтернат, знущання та насильство, головна героїня стала блудницею. Проте цей відчайдушний крок був необхідністю для *неї-жертви*, щоб урятувати свою дитину.

Жінка-мати (берегиня, мати-страдниця) – традиційний образ жінки, чие життя зосереджене виключно на збереженні родинного вогнища, жертвності та вихованні дітей. У текстах останніх років цей стереотип часто піддається деконструкції, показуючи психологічну ціну такої ролі. Українська література не цурається образу жінки, для якої основною цінністю є насамперед дитина. Головна героїня «Грішниця» Лариса – це жінка-мати, яка має велику силу волі та витривалість, стійкість до тиску від оточення. Жінка-мати не лише створює комфорт, виховує дітей та підтримує всіх членів родини, це сильна особистість, якій іноді доводиться жертвувати собою та приймати важкі рішення. Художнє зображення образу головної героїні найяскравіше розкривається під впливом безвиході. Лариса пішла до директора свого інтернату та прийняла рішення – стати повією. Торгувати власним тілом не легко, а для головної героїні цей крок взагалі був актом осквернення її духовного храму, що дорівнював смерті.

В. Владимірова зауважила, що в роботі О. Печорної домінуючим образом є «жінка зі своїм складним внутрішнім світом, драматичними перипетіями життя, набуттям на різних етапах свого земного шляху життєво-психологічного досвіду» [5, с. 12]. Це роман у якому добре виписано історію формування жіночої особистості, пошуку нею духовних стрижнів у складних життєвих ситуаціях. Бачимо контраст зовнішнього та внутрішнього, бо авторка намагається вийти за межі чистої стереотипності, підкреслюючи, що за зовнішньою привабливістю («ляльковий» чи «гріховний» образ) стоїть глибока духовна енергія та чистота. Попри особисте горе, жінка в її творах зберігає здатність до самопожертви, співчуття та турботи про інших, що втілює традиційний образ «духовної опори» або «світла».

У творчості Ірен Роздобудько жіночі образи часто виходять за межі традиційних патріархальних стереотипів (як-от «берегиня» чи «домогосподарка»), натомість письменниця створює складні психологічні типи.

Основними жіночими типами у її творах є тип *сильної жінки* (Independent woman). Це неординарні, творчі особистості, які самостійно долають життєві труднощі та реалізують свій потенціал. Вони часто відмовляються від ролі «жертви» або «спостерігачки», як-от Єлизавета Тенецька («Гудзик»), Влада («Останній діамант міледі»), Едіт Береш («Зів'ялі квіти викидають»). На протигагу цьому виступає тип *слабка* або *інфантильна* жінка, яка контрастує з сильними героїнями, часто залежна від обставин або почуттів (Ліка («Гудзик»), Леда Ніжина («Зів'ялі квіти викидають»), Жанна («Останній діамант міледі»). У прозі авторки є образ *жінки-інтелектуалки* – героїні, чие життя насичене внутрішніми рефлексіями, самоаналізом та «маркерами книжності» (інтерес до складної літератури, мистецтва). Це Віра («Перейти темряву»), Хелена («Дванадцять, або Виховання жінки...»). Серед персонажів бачимо і *жінку-самітницю* – героїню, яка тікає від реальності у власний внутрішній світ, спогади або подорожі, часто приречену на самотність через свою цілісність, та *жертву обставин* – жінку, яка потрапляє у кризові чи навіть кримінальні ситуації (наприклад, сексуальне рабство чи еміграція), де авторка деконструє міф про «казкове» збагачення за кордоном.

І. Роздобудько акцентує на тому, що навіть заміжня жінка має передусім належати собі. Її героїні шукають не стільки соціального схвалення, скільки внутрішньої свободи та справжнього кохання.

На основі роману Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» було виокремлено стереотип *жінки-мисткині* [6]. Одна з героїнь твору – типова дівчина, яка пораяється в саду, дає лад хатнім справам, готує, прибирає та прасує. Однак, коли її життя налагоджується до ідеального стану, вона працює з металом та виготовляє ювелірні вироби, що є нетиповою роботою для жінки, та вона не має підтримки власного чоловіка. Майже всі дослідники української ментальності не оминають таких рис українського характеру, як-от: високу емоційність, чуттєвість та ліризм. Ці особливості нашої вдачі є Божим даром, бо саме вони визначають людяність особи і є основою її творчості.

Власниця будинку, де живе героїня, єдина, хто бачить і цінує цей талант. Варто зазначити, що це також є своєрідним видом жінки-мисткині. Адже людина, яка здатна аналізувати поведінку та особистість людини, має особливий склад розуму; вона дивиться набагато глибше та «малює картину людських долі».

Жінка виступає не лише в ролі берегині домашнього вогнища. Її сили є значно більшими. Жінка здатна оберегти та й обороняти власну країну. «Численні наукові дослідження стверджують, що статус жінки у суспільстві є найкращим індикатором його майбутнього – воно краще за добробут і рівень демократії визначає траєкторію розвитку країни. Те, що відбувається з жінкою, впливає на безпеку, стабільність, добробут, здоров'я, освіту і навіть корупцію і тип режиму» [7].

Так у вищезгаданому романі виокремлено стереотип *жінки-борчині*. Героїня твору бере відповідальність за благополуччя чоловіка та дітей у свої руки, тяжко працює для їхнього блага, але гине від тяжкої праці. Жінка-борчиня наділена сильним характером, гострим розумом, наполегливістю, працьовитістю й лідерськими якостями. Але як правило, така жінка потерпає від труднощів у сімейному й особистому житті.

У творчості Тамари Горіха Зерня (зокрема в романі «Доця») стереотипи щодо жінки трансформуються: героїні виходять за межі ролі «берегині», стаючи активними учасницями війни та волонтерками. Вони поєднують здатність кохати з силою йти проти волі батьків, руйнуючи патріархальні сценарії заради служіння країні.

Замість стереотипного родинного щастя героїні обирають шлях боротьби та волонтерства, жінки стають «активними учасницями воєнних дій» та «рятівницями». Героїні мають стереотипні риси (здатність кохати, емоційність), але під впливом обставин вони стають сильнішими, здатними приймати відповідальні рішення.

Тамара Горіха Зерня змальовує реальних жінок, які змушені перебирати на себе маскуліні риси та ставати «воїнами» у відповідь на виклики часу.

Війна не розрізняє статі, тож часто на захист країни стає жінка. На основі роману Тамари Горіха-Зерня «Доця» було виокремлено стереотип *жінки-воїтельки* [8]. Ще задовго до цієї війни вона навчилась відстоювати себе й те, що їй по-праву належить. «Слабка стать» ніколи не була в тилу, а запросто боролася за життя своєї сім'ї. Із перебігом часу лише зброя мінялася в її руках. Жінка-воїтелька – сильна особистість, незалежно від часу й епохи, вона є багатогранною. Тамара Горіха Зерня в образах героїнь твору згадала також жінку-берегиню в обох її проявах, жінку-борчиню та жінку-мисткиню. Нерідко риси, характерні для жінок цих стереотипів, поєднані в одній героїні. Доця – персонаж твору, який можна однозначно назвати жінкою-борчинєю, захисницею та справжньою воїтелькою.

Історія робить круті віражі – українські письменники ще не проговорили травми попередньої війни, а життя дає сумний матеріал для осмислення місця жінки в сучасній війні. У сьогоднішньому літературознавстві досить часто зустрічається поняття «архетип». Швейцарська психоаналітикиня Тоні Вольф, колега Карла Густава Юнга (психолог,

філософ культури, родоначальник аналітичної психології), запропонувала модель чотирьох основних жіночих архетипів – Мати, Гетера, Амазонка й Медіум. Розглянувши її теорію, ми визначили, що кожна жінка має первинний архетип, який переважає від її природного походження. Попри неоднозначне ставлення, від схвалення до беззаперечного обурення, воїтельки – це не просто берегині зі зброєю в руках, це також – потужний архетип, відомий з найдавнішої історії людства. «Архетип Амазонки характеризується незалежністю, самостійністю, націленістю на досягнення та ефективність. Це також організованість, конкретність, упорядкованість, акцент на порядок, світ реальності. Нею рухає успіх, самореалізація. Вона незалежна від чоловіків у тому сенсі, що їй не потрібен психічний зв'язок із ними, щоб бути задоволеною та мати змогу розвиватися» [3].

Ще задовго до цієї війни жінка навчилася відстоювати себе й те, що їй по-праву належить. Вона ніколи не була в тилу, а просто боролася за життя своєї сім'ї. З перебігом часу лише зброя мінялася в її руках. Жінка-воїтелька – сильна особистість, незалежно від часу й епохи.

Теми жінки й війни торкалися багато сучасних письменників: Анна Шила «Жінка війни», Ольга Кашпор «Війна очима ТСН. 28 історій по той бік камери», Марта Гавришко «Долаючи тишу. Жіночі історії війни», Галина Дацюк, Анатолій Лукашук «Жіноча справа».

Попри численні виклики й небезпеки, фронт нині не є закритою для жінок територією, більше того – він набуває певної притягальної сили. Цей тип перебуває на стадії формування, а тому передбачити найяскравіші його втілення неможливо, однак наразі можна констатувати спробу авторів показати: жінка під час нинішніх суспільних катаклізмів – не декорація й не фон, не статистка історичної драми, не засіб продовження роду й не заручниця обставин, а особистість, яка намагається впливати на події та брати в них активну участь [9].

Тема жінки-воїтельки сьогодні набула поширення: борчиня-журналістка, борчиня-цілителька, борчиня-волонтерка, борчиня-артистка, борчиня-мати тощо.

Висновки та перспективи досліджень. Під час конструювання інструментарію проведення контент-аналізу було висунуто гіпотезу щодо наявності в сучасному вітчизняному прозовому дискурсі таких стереотипних конструкцій образу сучасної української жінки: жінка-мати, жінка-герой, жінка-лідер, жінка-порадниця, жінка-злодій, жінка-зірка, жінка-активістка, жінка-красуня, жінка-професіонал, жінка-експерт, жінка-домогосподарка, жінка-політик, жінка-модниця, жінка-працівниця.

У процесі роботи до стандартних стереотипних конструкцій було додано стереотипи жінки-воїтельки, жінки-жертви, жінки-борчині та жінки-мисткині. Зазначаємо, що сьогодні набуває поширення: борчиня-журналістка, борчиня-цілителька, борчиня-волонтерка, борчиня-артистка, борчиня-мати тощо. Аналізуючи романи Олени Печорної «Грішниця», Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю», Тамари Горіха Зерня «Доця», ми детально проаналізували психотипи головних героїнь і ролі, які вони відігравали у суспільстві.

На майбутнє плануємо дослідити стереотипи жінки у прозі О. Забужко та В. Мастерової.

Література:

1. Бовуар де С. Друга стать. Київ: Основи. 1995. С. 366.
2. Башкирова О. М. Гендерні художні моделі сучасної української романістики. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/196235244.pdf>
3. Sarisová K. Жіночі архетипи. URL: <https://psychologie.cz/ukr/zhinochi-arhetipi/>
4. Печорна О. Грішниця / передм. М. Іванцової. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 288 с.
5. Владимірова В. М. Художньо-рецептивна модель буття в романах Олени Печорної «Грішниця» й «Фортеця для серця». Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2015. № 19. Т. 2. С. 11–13.
6. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю. Київ: Нора-Друк, 2011. 240 с.
7. Жінки можуть стати новим обличчям сучасної України – Максимович. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27594363.html>
8. Dupuy, KE and KrijnPeters 2010 Warandchildren: a referencehandbook. SantaBarbara, Denver, Oxford: PraegerSecurityInternational, ABC Clio. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/>
9. Трофименко Т. 7 типів жіночих образів сучасної української літератури: у чому сила, сестро? URL: <https://povaha.org.ua/7-typiv-zhinochyh-obraziv-suchasnoji-ukrajinskoji-literatury-u-chomu-sylassestro/3> Sarisová K. Жіночі архетипи. URL: <https://psychologie.cz/ukr/zhinochi-arhetipi/>
10. StollerR. J. Sex and Gender: London: 2020. 400 с.
11. Горіха Зерня. Т. Доця. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wlyH7MOL9dl>. 2021

Kyrylenko N., Tsybulnyk N. Reception of stereotypical women's images in modern Ukrainian epic discourse (based on the prose of O. Pechorna, I. Rozdobudko and T. Horikh Zernya)

Summary. The article is devoted to the analysis of stereotypical female images in modern Ukrainian prose. The process of transformation of traditional patriarchal canons (protector, victim, femme fatale) and formation of new ideas about the role of women in society is studied through the prism of literary texts. The influence of social changes on the deconstruction of stereotypes, the interaction of female corporeality, emotionality (stereotypical interpretation of female behavior through the prism of excessive emotionality or emphasis on appearance) and social activity in literary texts, the reproduction of a new femininity – an active civic position, professional realization and independence are considered. The article notes that, despite the desire for emancipation, modern prose still largely relies on stereotypes of attractiveness, emotionality and gender inequality. The strategies of attempts by modern female authors to destroy outdated ideas by giving heroines subjectivity or reinforcing gender stereotypes are clarified, it is emphasized that modern prose balances between the reproduction of social clichés and attempts to form a new understanding of female identity.

The main directions of the study of stereotypes: the study of the role of women as housewives, mothers («berehyny»), which emphasizes her passive role in society, the analysis of the evolution of the image of women – from object to subject, in particular the emergence of «cosmo-women»

(emancipated women), who are focused on self-realization, career and personal freedom, which is often borrowed from Western literature, the study of the negative or distorted image of feminists in Ukrainian literature, the analysis of how literature, like advertising, forms or destroys fixed gender roles.

The article aims to reveal to what extent modern literary images correspond to the real state of women in society and whether they contribute to the destruction of gender traps.

The article uses generally accepted traditional methods of character analysis: descriptive, comparative and analytical

methods. The study also used a psychoanalytic approach, using the achievements of receptive aesthetics and gender analysis.

Key words: gender stereotypes, female image, modern Ukrainian prose, feminist discourse, emancipation, character.

Дата першого надходження статті
до видання: 17.02.2026

Дата прийняття статті до друку
після рецензування: 16.03.2026

Дата публікації (оприлюднення)
статті: 29.04.2026